

REAKCIJE "HIKJMETA" NA POJAVU VJERSKOG MODERNIZMA U BOSNI I HERCEGOVINI IZMEĐU DVA SVJETSKA RATA

hafiz Edin PEŠTALIĆ

Sažetak

Predmet istraživanja u ovom radu je reakcija uleme okupljene oko Hikjmeta na pojavu vjerskog modernizma u Bosni i Hercegovini između dva svjetska rata. Tokom pisanja ovog rada korištene su: metoda analize sadržaja, komparativna i deskriptivna metoda. Najznačajnija pitanja o kojima je ulema okupljena oko Hikjmeta polemicala sa drugom ulemom i o kojima je iskazala svoj stav su: pitanje očuvanja "izvornog islama", emancipacije žene muslimanke, neprihvatljivosti idžtihadskog promišljanja, nelegitimnosti svjetovne uleme za tumačenje islama, da li je način odijevanja odraz čovjekovog vjerovanja ili nevjerovanja, pitanje štetnosti bankarskog sistema zasnovanog na kamati, te pitanje opravdanosti poligamnih brakova. Hikjmet je prihvatao samo ono tumačenje Kur'ana koje je zasnovano na Kur'anu i sunnetu Allahovog Poslanika a. s., a razumijevanje kur'anskih poruka i tumačenje Kur'ana moguće je samo na osnovu originalnog teksta Kur'ana a nikako na osnovu prijevoda Kur'ana. Tumačeći Kur'an autori tekstova Hikjmeta nastoje se odrediti spram aktuelnih društvenih dešavanja i procesa i nastoje muslimanskom društvu ponuditi rješenje koje bi prema njihovom mišljenju bilo u skladu sa propisima islama, a koje bi u isto vrijeme bilo i sprovedivo u konkretnim društvenim prilikama.

Uvod

Ono što je "Gajret" značio za popularizaciju ideja svjetovne inteligencije, "Novi behar" za promociju vjerskog modernizma¹, "Hikjmet" je značio za odbranu i afirmaciju tradicionalnih islamskih vrijednosti u širem bošnjačkom društvu.

"Hikjmet" je bio primjer društveno angažiranog medija koji je pratio sva aktualna duhovna kretanja koja su se ticala Bošnjaka i njihovog islamskog identiteta.

Osnovne ideje "Hikjmeta" sadržane su u brošuri o ženskom pitanju Ibrahima Hakki Čokića pod naslovom "Zejlu-t-tesetturi." U ovoj brošuri su dati pogledi na najaktuelnija duhovna i društvena pitanja koja su se ticala Bošnjaka u tom vremenu.

Sve rasprave i polemike koje su vođene na stranicama "Hikjmeta" kasnije, predstavljale su jedan vid iscrpnog komentara stavova koji su izneseni u spomenutoj brošuri, odnosno logičan nastavak borbe njenog autora za ideje i ciljeve koje je obznanio njen sadržaj.

Uredništvo lista je još u uvodnom tekstu prvog broja naglasilo da će funkcija lista biti primarno odgojna; a cilj podizanje Bošnjaka u duhu islamskih vrijednosti. Da bi se to postiglo, uredništvo ističe da će list raditi na afirmaciji, ali i zaštititi izvornih islamskih vrijednosti. U središtu sve te borbe bili su napori na očuvanju izvornog islama, kao univerzalne vjerske doktrine koja premašuje nacionalne i historijske granice, te koja je određena islamskim izvorima i tumačenjima klasičnih islamskih autoriteta. Realizacija postavljenih ciljeva, ističe uredništvo lista, značila bi jačanje islamskog identiteta kod Bošnjaka, prevazilaženje postojećih podjela i opći prosperitet šire društvene zajednice. Najznačajnija pitanja o kojima je ulema okupljena oko "Hikjmeta" polemicala sa drugom ulemom i o kojima je iskazala svoj stav

1 Formuliranje ideja islamskog reformizma modernističkog usmjerenja u Bosni i Hercegovini je započelo djelovanjem kruga muslimanskih prosvjetitelja. Oni su sebi postavili za cilj da, oslanjajući se na učenje "pravog islama", izvrše kulturni preporod bosanskohercegovačkih muslimana. Zbog toga su bili pretežno okupirani pitanjima odnosa islama i moderne kulture, napretka, razlozima muslimanskog nazadovanja itd. Svoje ideje promovirali su u "Beharu", petnaestodnevnom časopisu koji je izlazio u vremenu od 1. V 1900. do 1. II 1911. god., a cilj mu je bio moralno i materijalno uzdizanje Bošnjaka u skladu s "novim vremenima" i savremenom naukom. Usvajanje evropske civilizacije uz očuvanje islamske vjere i moralnih vrijednosti predstavljalo je okosnicu programske orijentacije časopisa. Takvim stavovima oni su se udaljili od tradicionalne uleme, tako da se od 1890-ih u Bosni i Hercegovini javlja razlika između "inteligencije" (svjetovnih intelektualaca) i "ilmije" (islamskih učenjaka).

su: pitanje očuvanja "izvornog islama", emancipacije žene muslimanke, neprihvatljivosti idžtihadskog promišljanja, nelegitimnosti svjetovne uleme za tumačenje islama. Zatim, da li je način odijevanja sastavni dio imana, pitanje štetnosti bankarskog sistema zasnovanog na kamati, te pitanje opravdanosti poligamnih brakova.

"Hikjmetove" ideje

Ako je izvorni islam, autentični islam, ona vrijednost čijoj promociji i zaštiti "Hikjmet" treba služiti, onda se nameće logično pitanje: kakav je to izvorni islam, ili tačnije: šta je izvorni islam u interpretaciji Ibrahima Hakki Čokića i njegovih saradnika? Izvorni islam, prema njihovoj interpretaciji, ni porijeklom ni sadržajem, ne odgovara obnoviteljskim pokretima islamskog svijeta XVIII i XIX stoljeća koji su zagovarali povratak Kur'anu i sunnetu, ugledanje na ranu islamsku zajednicu, odnosno napuštanje okolišne tradicije kasnijih stoljeća. Izvorni islam (*Islam onaki, kaki jest*²), u interpretaciji "Hikjmeta", nosi sve odlike tradicionalnog, naslijeđenog, nereformiranog islamskog učenja koje obuhvata ukorijenjena shvatanja, poglede i pristupe minulih generacija koji su u "Hikjmetovo" doba bili u osjetnom raskoraku sa potrebama modernog društva prve polovine XX stoljeća.

U članku "Dužnost žene" Ahmed Lutfi Čokić ističe da žena, ukoliko se želi odazvati svom časnom pozivu, treba imati dobar odgoj, te biti moralna i časna. Samo takva žena može izvršiti svoju bračnu dužnost i osigurati u kući potrebni red i poredak.³

U više navrata "Hikjmetovi" autori apostrofiraju stav prema kojem muslimanki, od njene časti i obraza, nema ničeg prečeg ni važnijeg, a takav stav obrazlaže značajem ženine uloge u odgoju djece i očuvanju porodice, bez čega nema zdrave i stabilne društvene zajednice. "Prepustiti ženu ulici, otkriti njeno lice, značilo bi gurnuti je u provaliju beščasća."⁴

2 "Hikjmetova" je ideja predstavljati islam 'onaki, kaki jest', braniti islamsku individualnost bez ustezanja svim moralnim i legalnim sredstvima, pa ma od koga i pred kim, jer je ona glavno obilježje naše, ona nas brani i čuva, da se ne izgubimo u moru današnjeg društvenog života, za kojim teži većina naše inteligencije obrazovane u savremenoj zapadnoj školi i to samo zato što ne pozna Islama i njegovih društvenih odlika. Uredništvo "Hikjmeta", Poruke uredništva, *Hikjmet*, III/1932., br. 34, str. 318.

3 *Hikjmet*, Tuzla, A. L. Čokić., I/1929., br. 7, str. 216.

4 "Islamska nauka nalaže izolaciju, odvojenost i nemiješanje muška i ženska, upravo u njihovom obostranom interesu, kako bi sačuvali čast i dostojanstvo, te omogućili normalan razvitak društva i društvenih odnosa.

To je učinjeno: "u svrhu čistoće morala, u svrhu čistoće porodice

Najveću prijetnju ženinoj časti i dostojanstvu "Hikjmet" vidi u postojećim društvenim trendovima, određenim zapadnjačkim kulturnim vrijednostima, emancipaciji žena i ideji liberalizma. Moralno posrnuće Bošnjakinje, ističu autori tekstova u "Hikjmetu", u najdirektnijoj je vezi s površinskom, osjetilnom fascinacijom vanjskim aspektima zapadnjačke kulture današnjeg vremena. To je, prema njihovome mišljenju, samo dodatni razlog afirmiranja žene primarne uloge unutar kuće i porodice, koja izvire iz islamskog određenja žene kao majke, odgajateljice i domaćice. List odbacuje razloge koji idu u prilog društvene emancipacije žene i njenog ulaska u privredni život zemlje stavljajući u prvi plan žene kućne prioritete, te ističući da žena nije dužna skrbiti za kuću i porodicu. Što se tiče školovanja, list odbacuje logiku po kojoj pohađanje škola i pokrivanje ne mogu ići zajedno. U tekstu "Otvorenje ženske stručne škole u Trebinju" urednik Ibrahim Hakki Čokić hvali govor hafiza Hasana Babovića, trebinjskog muallima, na otvaranju "Gajretove radionice za izučavanje i izradu ručnih radova" 25. XII 1932., koji je istakao značaj pokrivanja muslimanki za očuvanje njihovog morala i čestitosti, te pozvao učiteljice i učenice novootvorene radionice da stave zar (prekriju lice) kad krenu u spomenutu ustanovu.⁵ Načelno, "Hikjmetovi" autori se nisu protivili svjetovnoj naobrazbi Bošnjakinje, ali su bili skloniji njenoj prosvjeti pod nadzorom Islamske zajednice, kako bi se očuvao integritet islamskih moralnih normi u obrazovnom procesu.

Okosnica modernizma kojeg su zastupali Džemaludin Čaušević, hafiz Abdullah Ajni Bušatlić i drugi, bilo je samostalno promišljanje islamskih izvora kako bi se savršena islamska nauka protumačila u duhu novog vremena. Nasuprot njima, stajalište "Hikjmeta" je bilo da su "vrata idžtihadu zatvorena." Oni koji to ne shvataju, ističu autori tekstova u "Hikjmetu", kažu da je raskid s idžtihadom doveo do dekadence islamskog svijeta. Međutim, zatvaranje vrata idžtihadu je bila posljedica postojeće dekadence, a ne njen uzrok. Pod dekadencom list je podrazumijevao sektašenje i raskole u prvim stoljećima islama.

---

i porodične harmonije, sklada i slaganja, u svrhu zaštite slabijeg pola, u svrhu obezbjeđenja populacije, poroda, tenasula. Ta izolacija nije poniženje ni za jedan pol, a najmanje za slabiji, ženski. Zato je deplasirana, neusmjesna sva vika za emancipaciju muslimanke od pokrivanja." *Hikjmet*, Tuzla, Muhamed Zahirović, "Kuda vodi otkrivanje lica muslimanki", II/1930., br. 14, str. 47.

⁵ *Hikjmet*, Tuzla, M. H. O., Otvorenje ženske stručne škole u Trebinju, IV/1933., br. 46, str. 316.

Na jednome mjestu u "Hikjmetu" se ističe kako, ipak, nije isključeno da se vrata idžtihadu otvore kada to imperativno zatraže nove prilike.⁶ Međutim, prema mišljenju "Hikjmetovih" autora, u tadašnjem vaktu razloga za to nije bilo, pa su vrata idžtihadu i dalje trebala ostati zatvorena. Razlog više za ovakav stav bilo bi to, apostrofira se u "Hikjmetu", što bi njihovo neodgovorno otvaranje dalo podsticaja raznim "reformašima", koji su potpuni laici u islamskim naukama, da jasne islamske propise prilagođavaju svojim subjektivnim mišljenjima.

Kada je u pitanju pokrivanje ili otkrivanje muslimanki, "Hikjmetovi" autori nastoje ukazati da nikakva modernost i savremenost ne mogu niti smiju utjecati na način pokrivanja muslimanki, a kamoli na mogućnost da se žena muslimanka otkrije i time prekrši Allahov, dž. š., propis. "Priznajem", kaže Čokić, "da nam je potrebna materijalna kultura, ali ona nije vezana za otkrivanje našeg ženskinja niti za nošenje šešira od strane muslimana".

O problematici fesa i šešira "Hikjmet" nije intenzivno pisao, s obzirom na činjenice koje su išle u prilog njegovim stavovima o ovom pitanju. Naime, početkom tridesetih, fes je još bio većinska bošnjačka nošnja; šešir se udomačio tek u dijelu svjetovne inteligencije, čije su ideje i nazori nailazili na hladan prijem kod najvećeg broja Bošnjaka.

Ibrahim Hakki Čokić insistira na tome da je ne-nošenje šešira izraz vjere, i da je to jedini preostali vanjski znak po kome se u društvu prepoznaju muslimani.⁷ Također, Čokić ističe da je muslimanima potrebna nošnja koja će ih obilježiti kao muslimane i pripadnike islama.⁸ Nošenje šešira može biti olakšica u određenim situacijama, npr. za vrijeme prolaska kroz neislamsku državu, a nikako pravilo ponašanja. Odlaskom Osmanlija sa naših područja dolazi do potpune promjene sistema vrijednosti. Muslimani počinju živjeti u novim društvenim okolnostima. Jedna od velikih promjena je, svakako, sistem kretanja novca, odnosno osnivanje banaka i poslovanje putem kamate. Čokići su na sve načine nastojali ukazati na negativne aspekte banaka i bankarskog sistema zasnovanog na kamati.

Međutim, o bankama se u to vrijeme već govori kao o nužnom zlu.

Zbog slabljenja imana kod ljudi, sve više uticaja ima zapadna civilizacija sa svim svojim neva-

---

⁶ Chameran, *Hikjmet*, III/1932., br. 31, str. 206.

⁷ *Hikjmet*, Tuzla, I/1929., br. 5, str. 147.

⁸ *Hikjmet*, Tuzla, II/1931., br. 21 i 22, str. 288.

ljaštinama koje vode muslimanski narod u provaliju društvenog rasula.

*Pravda ne dozvoljava da bogataš iskorištava siromaha, niti da siromah mrzi bogataša zbog njegovog bogatstva. U svakom slučaju, svaka tvrdnja da je kamata korisna i potrebna u današnje doba je netačna i pogrešna. Božijoj se milosti ne može nadati onaj ko krši Njegove zabrane.*⁹

Kako bi se ljudi sačuvali od zinaluka (vanbračnih spolnih odnosa), "Hikjmet" insistira na punom islamskom legitimitetu poligamije koja, prema mišljenju Hikjmetovog urednika, ima brojne prednosti nad monogamnim brakovima.

U članku "Je li islam za monogamiju ili poligamiju?" (povodom najava da bi novi kazneni zakon Kraljevine mogao zabraniti sklapanje poligamnih brakova njenih podanika), Ibrahim Hakki Čokić (Chameran) brani šerijatsku mogućnost višeženstva, te obrazlaže moralne i socijalne razloge zbog kojih muslimanima ne bi trebalo uskraćivati pravo na poligamne brakove. Prema mišljenju Chamerala, islam poligamiju ne samo da priznaje i dopušta; on je favorizira i zagovara, jer je ona prirodna, u interesu je kako muškarca, tako i žene, kako jedinke tako i zajednice.¹⁰ Ovakav pogled Chameran crpi iz kur'anskog ajeta iz sure An-Nisa, koji omogućava muslimanima ženidbu sa više žena (četiri najviše), uz obavezu pravičnog odnosa prema svakoj ženi ponaosob.

وَأِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تَفْسِدُوا فِي الْإِيمَانِ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةً أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ ذَلِكَ أَدْنَىٰ أَلَّا تَعْدِلُوا

◊ Ako se bojite da prema ženama sirotama nećete biti pravedni, onda se ženite onim ženama koje su vam dopuštene, sa po dvije, sa po tri i sa po četiri. A ako strahujete da nećete pravedni biti, onda samo sa jednom; ili - eto vam onih koje posjedujete. Tako ćete se najlakše nepravde sačuvati.»¹¹ On insistira na tumačenju prema kojem je poligamija princip (s obzirom da se prva spominje u dotičnom ajetu), a monogamija neki vid izuzetka, predviđen samo ukoliko muškarac strahuje da se neće moći prema svim suprugama jednako pravično ophoditi.¹²

Što se tiče pravičnog ophođenja prema suprugama, Chameran ne smatra da se tražena pravičnost tiče ljubavi i emocija, već isključivo materijalne i so-

⁹ *Hikjmet*, Tuzla, VII/1935., br. 1, str. 19-21.
¹⁰ *Hikjmet*, Tuzla, Chameran, Je li islam za monogamiju ili poligamiju, I/1929., br. 8.9, str. 259.
¹¹ Kur'an, An-Nisa, 3. ajet.
¹² Isto, br. 10-11, str. 312-313.

cijalne opskrbe, uz obavezu humanog odnosa prema svim suprugama. Ubrzo nakon Chameranovog članka o poligamiji, poligamne brakove oštro je napalo "Novo vrijeme", "Hikjmetov" najizrazitiji oponent u periodu od 1929. do 1931. godine, ističući kako višeženstvo i moderna civilizacija ne mogu ići jedno uz drugo.¹³

ZAKLJUČAK

"Hikjmet" je od samog osnivanja zauzimao veoma značajnu ulogu u duhovnom životu Bošnjaka između dva svjetska rata. Međutim, svodeći sve bošnjačke probleme ondašnjeg vremena na pitanje vjere, koje je razumijevao kao kodeks sveobuhvatnih istina, normi i propisa, protumačenih za sva vremena, list nije bio u stanju, niti se to od njega kao takvog moglo očekivati, ponuditi ikakve bitnije prijedloge za unaprjeđenje ukupne prosvjetne, ekonomske i političke stvarnosti Bošnjaka između dva svjetska rata. "Hikjmet" je prihvatao samo ono tumačenje Kur'ana koje je zasnovano na Kur'anu i sunnetu Allahovog Poslanika a.s., a razumijevanje kur'anskih poruka i tumačenje Kur'ana moguće je samo na osnovu originalnog teksta Kur'ana a nikako na osnovu prijevoda Kur'ana. Tumačeći Kur'an autori tekstova "Hikjmeta" nastoje se odrediti spram aktualnih društvenih dešavanja i procesa i nastoje muslimanskom društvu ponuditi rješenje koje bi prema njihovom mišljenju bilo u skladu sa propisima islama, a koje bi u isto vrijeme bilo i sprovodivo u konkretnim društvenim prilikama.

Tradicionalističkim pristupom razumijevanju Kur'ana braća Čokić nastoje u prvi plan staviti očuvanje "izvornog islam" koji prema njihovom razumijevanju ni porijeklom ni sadržajem ne odgovara obnoviteljskim pokretima islamskog svijeta XVIII i XIX stoljeća. Uredništvo "Hikjmeta" ističe da je ulema jedina kompetentna valjano tumačiti islamske istine; oni daju puni legitimitet djelovanju tradicionalne bosanske uleme. Međutim, s obzirom na stav uredništva "Hikjmeta" da su vrata idžtihada zatvorena ni ulema nije imala pravo na samostalno promišljanje islamskih izvora i tumačenje islamska nauka u duhu novog vremena. Nošeni sve većim društvenim uticajem zapadnjačkih kulturnih trendova, liberalizma i ideje o emancipaciji žene, braća Čokić su sve više insistirala na prepoznatljivom načinu odijevanja muslimana i muslimanki što je rezultiralo njihovim stavom da je odjeća sastavni

¹³ "Novi krivični zakon i islamsko bračno pravo", *Novo vrijeme*, II/1930., br. 3, str. 1.

dio vjerovanja svakog čovjeka, a takav stav implicirao je zaključak da su šesiri i otkrivanje lica muslimanki čin nevjerovanja. Ako bismo "Hikjmetove" ideje, u cjelini gledano, ocijenili nazadnim i konzervativnim, tada bismo "Hikjmetove" oponente okarakterisali kao protagoniste svega naprednog i progresivnog.

"Hikjmet" je bio jedan od listova koje su uređivali predstavnici bosanske uleme. List je nadživio svoje vrijeme i postao iznimno relevantan za cjelovitu historijsku analizu, ali i dovoljno privlačan za širu čitalačku publiku.

Literatura:

1. *Hikjmet*, Tuzla, 1929-1936.
2. Hadžić, Osman Nuri, "Muhamed i Koran", Beograd, 1931.
3. Handžić, Mehmed, "Izabrana djela", I-VI, *Ogledalo*, Sarajevo, 1999.
4. Čokić, Halid, "Tri stoljeća porodice Čokić", *MIZ Tuzla*, Tuzla, 1999.
5. Dautović, Ferid, "Šukrija Alagić: doprinos islamskim značnostima sa posebnim osvrtom na tefsir" (magistarski rad

odbranjen na Fakultetu islamskih nauka u Sarajevu), Sarajevo, 2001.

6. Hasanović, Zuhdija, "Rad h. Mehmed-ef. Handžića na polju hadiskih znanosti s osvrtom na djelo "Izhar el-behadža bi šerh Sunen Ibn Madža", Fakultet islamskih nauka u Sarajevu i *El-Kalem*, Sarajevo, 2005.
7. Jahić, Adnan, "Riječ tradicionalne uleme u Bosni i Hercegovini", *BZK Preporod*, Tuzla, 2004.
8. Karčić, Fikret, "Društveno-pravni aspekti islamskog reformizma", ITF Sarajevo, 1990.
9. Karić, Amir, "Prvi broj 'Hikjmeta' štampan prije sedamdeset godina", *Preporod*, br. 4, Sarajevo, 2000.
10. Karić, Enes, "Prilozi za povijest islamskog mišljenja u Bosni i Hercegovini XX stoljeća", *El-Kalem*, Sarajevo, 2004.
11. Karić, Enes i Demirović, Mujo, "Reis Džemaludin Čaušević: prosvjetitelj i reformator", *Ljiljan*, Sarajevo, I i II, 2002.
12. Korkut, Besim, "Kur'an s prijevodom", Saudijska Arabija, 1992.
13. "Zbornik radova islamskog teološkog fakulteta", Sarajevo, 1982.
14. "Zbornik radova sa okruglog stola 3-4", Behram-begova medresa, Tuzla, 2001.

Summary

RESPONSE OF "HIKMET" TO A PHENOMENON OF RELIGIOUS MODERNISM IN BOSNIA AND HERZEGOVINA BETWEEN THE TWO WORLD WARS

Hfz. Edin Peštalić

The research subject in this article is reactions of *ulama* gathered around the periodical *Hikmet* to the phenomenon of religious modernism in Bosnia and Herzegovina between the two World Wars. The methods used in this research are: method of the content analysis, comparative and descriptive methods.

The most significant issues discussed by this *ulama* are: the issue of preserving the "authentic Islam", emancipation of Muslim women, unacceptability of *ijtiha*, illegitimacy of the opinions of the secular *ulama* about the issues of Islam, is the dress code a reflection of man's belief or unbelief, the issue of banking that involves dealing with interest and the issue of legitimacy of polygamic marriages.

Hikmet recognised as valid only that explanation of the text of the Qur'an that is based on the Qur'an and the *sunnah* of the Prophet s.w.s., and they held that understanding of the message of the Qur'an is possible only on the bases of the original text of the Qur'an and by no means on the bases of the translation of the Qur'an. When explaining text of the Qur'an, authors of the articles published in *Hikmet* attempted to offer answers the challenges brought about by social and other changes of the time, and they tried to give solutions for the Muslim society that, in their opinion, would be in accordance with Islamic rules and at the same time could be brought to practice in given social circumstances.

الموجز

ردود أفعال "حكمة" على ظاهرة الحداثة الدينية في البوسنة والهرسك

بين الحربين العالميتين الأولى والثانية

حافظ القرآن أدين بنشتاليتش

يبحث هذا المقال ردود أفعال العلماء المتفتين حول مجلة "حكمة" على ظاهرة الحداثة الدينية في البوسنة والهرسك بين الحربين العالميتين الأولى والثانية. وقد تم في كتابه هذا العمل استخدام طريقة تحليل المضمون والطريقة المقارنة والوصفية.

إن أهم المسائل التي كان العلماء المتفتون حول مجلة "حكمة" يناقشونها مع باقي العلماء ويبدون آراءهم بشأنها كانت: مسألة المحافظة على "الإسلام الأصيل"، وحرير المرأة المسلمة، ورفض المناقشات الاجتهادية، وعدم أهلية العلماء الدينويين لشرح الإسلام، وهل يعبر الزي واللباس عن إيمان الرجل أو عدم إيمانه؟ ومسألة أضرار النظام المصرفي الربوي، ومسألة جدوى تعدد الزوجات.

كانت مجلة "حكمة" تتبنى تفسير القرآن الكريم فقط على أساس كتاب الله وستة رسول الله صلى الله عليه وسلم، وكانت ترى أن فهم رسائل القرآن الكريم وتفسيره لا يستقيم إلا على أساس النص الأصلي دون الترجمة للمعاني. وكان الكتاب في مجلة "حكمة" بتفسيرهم للقرآن الكريم يسعون لاتخاذ مواقف واضحة من الأحداث والسيورات الاجتماعية. محاولين تقديم الحلول للمسلمين كما يرونها هم منسجمة مع أحكام الشريعة الإسلامية. وفي نفس الوقت، قابلة للتطبيق في ظروف اجتماعية معينة.